

Srpsko čitanje i pisanje: Ko to tamo (kome) piše?

Slavoljub Stanković, pisac

slavoljub.stankovic@gmail.com

I Ko to tamo peva?

Lajtmotiv ovog malog oglada jeste jedan izveštaj iz najčitanijih novina u Srbiji (Blic, 5. VII 2010. tekst pod naslovom „Neodoljivi džez“). U tom tekstu je najveći živi srpski dramski pisac Dušan Kovačević potpisan kao – reditelj. Pod pretpostavkom da je Blic ozbiljna novina (za takvu važe), tekst je, dakle, prošao kroz uobičajni redakcijski sistem: novinar, urednik, glavni urednik, lektor, korektor... i niko nije reagovao na ovaj, zaista, veliki propust. Nije naodmet napomenuti da je tekst izašao u rubrici o kulturnim dešavanjima u Beogradu, da je imao centralno mesto i da se, na kraju krajeva, ticao Lene Kovačević, njenog prvog muzičkog albuma i, eto, njenog oca, “poznatog reditelja” (koji se, uzgred, bavio i tim poslom, ali istine radi, bio i ambasador u Portugalu, te je još dobro i prošao). Ni web izdanje ovih novina nije našlo za shodno da ispravi ovu grubu grešku, te se članak još uvek nalazi u web arhivi. Valjda pretenduje da tu ostane za sva vremena. Što bi rekao jedan od junaka iz Kovačevićevog komada: “*Sram vas bilo!*”.

Ovaj neslavan primer, na žalost, sasvim dobro ilustruje savremeni položaj i tretman pisaca u Srbiji. Šta mogu tek mladi i neafirmisani pisci da očekuju kada se ovakve stvari događaju legendama srpske literature?! Zamire li to kvalitetno novinarstvo je pitanje koje nadilazi našu temu. No, ostaje ozbiljan upit nad srpskim medijskim prostorom za književne autore i, još važnije, njihova dela. Njega je sve manje i po prirodi stvari, postaje slobodno tle za neobrazovane i netaleantovane kritičare, relativizovane prikaze i kvazistručnu analizu. Medijska pažnja javnosti, atraktivnost prikaza i pravovremenost informacija, rezervisana je uglavnom za – pevačice.

Cilj ovog oglada, ipak, neće biti odgovori i smernice za rešenje ovog problema. Autor se pomenutom problematikom bavio na ne baš sistematičan i stručan način. Tekst obiluje ličnim osvrtima i više je utisak nego naučna analiza. Zato će autor biti više nego zadovoljan ako ogled bude – inspiracija.

Duško Kovačević je pisao i piše o suštinskim karakteristikama srpskog naroda. Svako od poglavlja ovog oglada će, s toga, nositi naslov po nekom od njegovih dela. Čitalac će svakako primetiti da odgovaraju i autorovim zaključcima. Nimalo slučajno. Pozorište je i ovoga puta prokazalo život.

II Urnebesna tragedija

Pre svakog vrednosnog suda, makar on bio i proces, prirodno je pozvati se na činjenice. Istraživanja tržišta knjiga u Srbiji sprovedeno na zahtev Narodne biblioteke Sr-

bije (u projektu učestvovala marketinške agencije „MC Most“, „Synovate“ i „Aqua-group“ 2006. godine), do sada je najobimnije i najstručnije bavljenje ovom temom u Srbiji. Reč je o kvantitativnom (na stratifikovanom uzorku od 1000 ljudi starijih od 14 godina, 117 knjižara, 104 izdavačke kuće i 124 javne biblioteke) i kvalitativnom istraživanju (rađenom metodom „fokus grupe“) koje na prilično tačan način oslikava savremen odnos građana Srbije spram knjiga.

„Za prikupljanje podataka korišćen je polu-standardizovani intervju (sve informacije dobijene su u ličnom kontaktu ispitanika i moderatora). Sve teme je čitao moderator i nijedan odgovor nije bio ponuđen. Trudili smo se da pitanja ne budu sugestivna, da ne izazivaju društveno prihvatljive odgovore, kao i da upitnik ne sadrži vrednosne sudove i procene...“

Uvodni podaci pokazali su da u Srbiji živi oko 1,3 miliona funkcionalno nepismenih građana. Fakultetski obrazovanih stanovnika Srbije je oko 6,5 % (primera radi Hrvatska ima 15%, a Slovenija 22%). Posebno je interesantno da je nepismenih žena tri puta više od muškaraca.

Uzimajući u obzir i selo i grad, više od polovine stanovništva (55 %) nije kupilo nijednu knjigu u poslednjih godinu dana. Sa pozajmljivanjem iz biblioteka je još gora stvar. Čak 67 % građana nije član nijedne biblioteke. Otprilike polovina stanovništva uopšte ne čita knjige. Najviše njih je prestalo sa čitanjem nakon zaposlenja. Drugi razlog je roditeljstvo. Tokom školovanja je prestalo sa čitanjem oko 36 % građana (?!). Interesantno je i to da 8% građana nikada nisu čitali knjige.

Po izjavama ispitanika koji ne čitaju, knjiga je spora (“treba mnogo vremena do kraja”), dosadna (“ima zanimljivijih stvari”), prevaziđena (“sve to postoji na internetu”), nepotrebna (“život je važan”), potrebna samo “onima koji uče“ i služi za slobodno vreme koga nemaju.

Sudeći po ovim podacima, u Srbiji idalje važi stara izreka: *“Knjiga pametnom ne treba, a budali ne može da pomogne.”*

III Radovan III

Radovan Treći je bio član biblioteke čak tri dana. To je, za njega, važan lični podatak koji rado ističe kao argument svoje važnosti. No, kupovinu knjiga ne spominje.

Evo kako stvari stoje sa onima koji nisu Radovani. Godišnje se u Srbiji kupi u proseku 8,6 knjiga (glede pojedinca, najviše je kupljeno 60 knjiga godišnje). Jednom mesečno kupuje 16% čitalaca. Čak 96 % čitalaca kupuje isključivo nove knjige. Polovina od toga kupljena je u knjižarama (u opticaju su još Sajam knjiga, ulični prodavci, kiosci i sl.). Beletristika zauzima najviše prostora (47 %), te stručna literatura (24 %).

“Pri izboru knjiga većina ispitanika oslanja se na preporuke koje dobije od prijatelja i to nezavisno od uzrasta, ili pola, a skoro isto toliko važan je i sažetak koji se nalazi na kraju knjige ili na

zadnjoj korici i njega većina učesnika obavezno pročita. Stavovima kritičara, ili izvodima iz novina (koji se, takođe često štampaju na korici) većina učesnika ne veruje kao ni navodima da je knjiga bestseler, ili dobitnik neke više ili manje poznate nagrade.

Univerzalno za sve učesnike fokusa je da se definitivna odluka o kupovini knjige donosi na mestu kupovine i to posle detaljne i često duge potrage, (znatno je ređe da se u knjižaru uđe sa jasnom idejom šta se hoće i da se kupi samo ta knjiga). Nijedan od učesnika nije među prva tri kriterijuma po kojima bira knjigu naveo cenu (?!). Paradoksalno, cena nije važna, ili bar nije presudna, ali je mogućnost popusta veoma bitan faktor pri izboru knjige...

Na direktno pitanje da li pri kupovini knjiga obraćaju pažnju na autora, izdavača ili ediciju, većina učesnika odgovorila je da im ništa od navedenog nije presudno, ukoliko im se knjiga dopadne po sadržaju ili ukoliko su dobili preporuku od pouzdane osobe.

Autor je najvažniji starijoj populaciji, a edicija i izdavač su gotovo potpuno nebitni i većina učesnika na to ne obraća pažnju. Svi bi rado bili bolje informisani, od strane izdavača i knjižara, i smatraju da bi bolja informisanost i čak reklama verovatno povećala broj knjiga koje kupuju...

Svi se radije opredeljuju za savremene autore, nego za klasike, koji god žanr da je u pitanju. Češće kupuju beletristiku nego stručne knjige. U kasnijim godinama muškarci nastavljaju da kupuju veliki broj stručnih knjiga, dok je kod žena situacija drugačija utoliko što one sa godinama povećavaju udeo beletristike u ukupnom broju knjiga. Publicistiku najmlađi ne čitaju uopšte, a onda negde posle dvadesete muškarci počnu da se zanimaju za te teme i interesovanje im sa godinama raste, a žene se (bar u Beogradu) nikad ne zainteresuju za tu oblast.

Svi učesnici knjige najradije kupuju u knjižarama (samo povremeno na Sajmu zbog velikog broja izdavača i popusta). Mlađi su češće kupili knjigu na kiosku i više podržavaju ovakav način prodaje (stariji učesnici imaju mnogo primedbi na ovakav način prodaje). Što se tiče Beogradskog sajma knjiga situacija je dosta jasna i jednoobrazna – osim par izuzetaka (iz grupe starijih muškaraca koji “mrže masovne manifestacije” i iz grupe starijih žena koje “ne podnose gužvu”) svi ostali jedva čekaju Sajam i iz godine mu se verno vraćaju.

Zajedničko za sve učesnike je da se o knjigama najradije obaveštavaju od prijatelja, rođaka i kolega sa posla... Muškarci se o knjigama obaveštavaju na Internetu i u nedeljnoj Politici, a žene u časopisima Elle i Yellow Cab...

Istraživanje je, takođe, pokazalo da žene čitaju od ranih dana, a muškarci čitanje otkriju kasnije. Muškarci čitaju stručnu, naučnu literaturu, stariji klasike, što duže romane i sf. Žene, pak, čitaju radije knjige razbibrige, starije ljubavne i istorijske, kratke priče i savremene romane. Najmlađi kupuju avanturističke, horor i krimi sadržaje. Omladina krimi, sf i istorijske sadržaje.

Muškarci ne vole ljubavne romane i poeziju. Žene ne žele političku tematiku, sf i krimiće. Niko ne uživa u čitanju “samospoznanje u tri koraka”, instant sreće i sl. Mlađi ne vole političke i istorijske teme. Slabo se kupuju klasici (svi ih, uglavnom,

već imaju).

Kao primer koji potpuno podržava navedeno istraživanje, evo liste najprodavanijih knjiga za period maj-avgust 2010. godine:

1. Lovac na zmajevе - Haled Hoseini
2. Hiljadu čudesnih sunaca - Haled Hoseini
3. Voda iz kamena - Ljiljana Habjanović-Đurović
4. Anđeo čuvar - Paulo Koeljo
5. Dabogda te majka rodila - Vedrana Rudan
6. Zauvek u srcu - Vesna Dedić Milojević
7. Konstantinovo raskršće - Dejan Stojiljković
8. Tesla, portret među maskama - Vladimir Pištalo
9. Split - Slavoljub Stanković
10. Pobjednik je sam - Paulo Koeljo

(Izvor: knjigainfo.com)

Po listi bi se reklo da je sve u redu. Po pet domaćih i inostranih autora. Sve novi naslovi. Nekoliko svetskih bestselera. Dobitnik Ninove nagrade. Dva mlađa autora. Čak i autorka iz susedstva.

Vredi istaći nekoliko napomena. Zaista najprodavanije knjige se nikada ne nalaze na ovim listama, verovatno zbog vrlo spornog kvaliteta. To se, pre svega, odnosi na romane "Grabljivica" Simonide Stanković i "Grabljivica 2" Simonide Milojković (ista osoba različitog bračnog statusa), kao i bizarno velike tiraže knjiga Milorada Ulemeka, ubice premijera Zorana Đinđića (recimo, "Legionar" je bio nezvanično najprodavanija knjiga na Sajmu knjiga 2007. godine).

Radovan Treći je cepao slike iz knjiga (navodno, slikama je mesto na zidu). Zbog toga je izgubio svojstvo duga člana. Eventualnim trganjem stranica pomenutih knjiga ništa se Radovanu ne bi zamerilo. Niti bi ta "umetnička" dela nešto izgubila od svoje vrednosti.

IV Maratonci trče počasni krug

Dakle, šta se to u Srbiji piše?

Na prvi pogled, najpoznatiji savremeni autori mahom su (ženske) medijske zvezde: Isidora Bjelica, Vesna Radusinović, Vesna Dedić, Duška Jovanić, Ivana Mihić... Njihove uzbuđujuće pojave i atraktivne biografije, ipak, idu daleko ispred kvaliteta njihovih dela (maliciozni komentari idu u smeru da bi one možda kao muze srpskoj književnosti dale više). Najčitanija dama je svakako Ljiljana Habjanović Đurović. Ali ona nije ni atraktivne pojave, niti provokativne biografije (dakle, ništa od muže), te ostaje veliki znak pitanja u čemu je tajna njenog uspeha. Stereotip da o ukusima ne vredi raspravljati verovatno je i izmišljen zbog ovakvih situacija. Sve su to pismene

autorke, najčešće potekle iz sveta novinarstva, britke u šou emisijama (maliciozni komentatori ističu da su im i dela takva, dakle, šou-program). Kao i uvek, vreme će biti najbolji sudija.

Ozbiljniji pogled na književnu scenu otkriće nam i niz zanimljivih autora mahom izvan široke medijske pažnje. Bez pretenzija na vrednovanje i iscrpnije navođenje, kao paradigme vredi pomenuti Srđana Valjarevića, Milenu Marković, Barbi Marković, Vladimira Arsenijevića, Borisa Miljkovića, Srđana Tešina, Ota Oltvanija, Dejana Stojiljkovića, Vladimira Kecmanovića... Svakako da su u ovom nesistematičnom nabranjanju nezaobilazni i već u inostranstvu etablirani Zoran Živković, Radoslav Vava Petković, Dušan Kovačević, Vida Ognjenović, Vladislav Bajac, Svetislav Basara, Biljana Srbljanović, već klasik Milorad Pavić...

Ono što se najčešće može čuti je da je tržište u Srbiji je malo, da je pravih čitalaca još manje, da je književna kritika nekompetentna, da su pisci nekritični, a produkcija je, ipak, velika...

Ko nam može reći ko je, zaista, u Srbiji dobar pisac?

U nekim krugovima se nameće rešenje da, kao i u politici, o tome priupitamo - međunarodnu zajednicu. No, ni to nije tako jednostavno. Zoran Živković, svetski priznat autor naučne fantastike, sam je plaćao prevode svojih knjiga i tražio inostrane izdavače, dok je u Srbiji još uvek relativno marginalizovan. S druge strane, Dragan Todorović je, sa knjigom "Blues za Jugoslaviju" proglašen za najboljeg kanadskog pisca za 2007. godinu, a u Srbiji je potpuno prećutan.

Recimo, Ministarstvo kulture i "Geopoetika", jedna od najkvalitetniji izdavačkih kuća u Srbiji, pokrenuli su veliku ediciju "Srpska proza u prevodu". Ovo je već druga godina kako se bira po pet naslova koji se prevode na engleski jezik i plasiraju na inostrana tržišta, a sve u cilju predstavljanja novih tendencija u srpskoj literaturi. Projekat je interesantan i već daje rezultate (kritike su izuzetno povoljne, interesovanje stranih izdavača raste). Ali ne treba smetnuti sa uma koliko je taj posao delikatan i kakve sve reakcije izaziva kod autora koji (ne)opravdano smatraju da su njihova dela dostojna da prezentuju domaću književnost.

Lov na balkanskog špijuna još uvek otvoren.

V Profesionalac

U Srbiji se, uz svu slobodu značenja, podigao prag draži. Traži se senzacionalnije, ekskluzivnije, šokantnije, provokativnije... Traži se književna estrada. Edgar Moren bi rekao: kič. Možda je primereniji naziv književni playback.

Tako čitalac u Srbiji danas utiče na pisca, a onda i pisac, nudeći „atraktivnu” literaturu, na čitaoca. Kako iz tog kruga?

Pisci koji ne pišu po diktatu tržišta imaju veliki egzistencijalni problem. Tiraž kvalitetnih knjiga kreće se od 3 000 do "nebesko" velikih 10 000. Prosečan tiraž, ipak je oko 1 000 primeraka. Prosečna cena tzv. beletristike oko 650 din. Autorski honorar

iznosi najčešće 7-10%. S druge strane, tiraži komercijalnih „autora” idu i do 100 000! Njihov autorski honorar je i do 50%! Magična reč je: tržište.

Pisanje je zanat, kao i svaka umetnost (iako svaki zanat nije umetnost). Knjiga je, kao i svaki rad, postala proizvod (iako svaki proizvod nije umetnost). Knjiga je postala proizvod namenjen tržištu. Marks bi rekao: roba. Knjizi je sada potreban marketing: istraživanje tržišta, dobra distribucija, reklamna kampanja, PR podrška, promocije, promocije na mestu prodaje... Kapital je, kao i vatra, dobar sluga, ali loš gospodar. Pisac postaje neka bizarna vrsta – profesionalca. Srećom, u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu postoji jedan grafit koji razbija ovaj začarani krug. *“Umjetnost je uvijek nešto drugo”*.

VI Andegraund

Položaj pisca na tržištu u Srbiji je kao i poznavanje nebeskih tela – postoje samo oni poznati. Položaj čitaoca u Srbiji jeste, po mnogo čemu, kao i jetija – svi su čuli za njega, ali niko ne zna gde je. Neki smatraju da su i jedan i drugi to zaslužili. Drugi da ih Srbija ne zaslužuje.

Posle svega navedenog, zaista se nameće ono grozno pitanje: zašto srpski pisci pišu? Da li je to mazohizam? Ili možda sadizam? Možda je glad za slavom jača od biološke gladi? Veruje li još ko u otpor i pobunu kao uzrok svoje književnosti? Ili jednostavno nepristajanje? Možda neko smatra da ulaže u budućnost i generacije koje neće živeti u *undergroundu*?

VII Sveti Georgije ubiva aždahu

Kao da smo u ovom ogledu nekako izgubili smisao književnosti. Šta je uopšte smisao književne umetnosti u Srbiji? Zabava? Edukacija? Uživanje? Profit? „Ubijanje” vremena? Odgovor na ova pitanja će biti krajnje ličan. Knjigom se ne ubija vreme. Nego aždaha.